

לאומיות, יהדות ואנושות: פרקים בתיאולוגיה

הפוליטית של הרב אליהו בן אמוזג

ד"ר גבריאל אבן צור

שיעור 1 קבלה ומיתולוגיה

שמות ו, 3

וַאֲרָא אֶל אַבְרָהָם אֵל יִצְחָק וְאֵל יַעֲקֹב בְּאֵל שְׁדֵי וְשְׁמֵי ה' לֹא נֹדַעְתִּי לָהֶם

אם למקרא, שמות ו, 3

ולא אכחד מהקורא מה שיעלה על לב איש ואיש לפרש עוד שם שְׁדֵי, משד או שדיים, שענינו דדי אשה. בקוצר מלין אומר, כי ההשגחה והכח המקיים כל היצור היו מציירים אותו הקדמונים, ובפרט המצרים, בצורת אליל נקבה מלאה שדים, כידוע לחוקרי קדמוניות מצרים. ומזה נקרא הקב"ה שדי, כי הוא המשגיח והמקיים והמניק האמתי מטובו הגדול תמיד. ופירוש המקובלים על מאמר רבותינו "תינוק יונק משדי אמו (מלכות), ואשה מספרת עם בעלה", ידוע. והוא בקדושה מה שהיו אצל גויי קדם איזו Isis והילד אורו Horus היונק משדי אמו. ולעת כזאת, רוב בנין ורוב מנין מחוקרי קדמוניות מצרים מודים ואומרים כי באיזיס רצו [לומר] נפש העולם והכח הטבעי המחיה את הכל (הוא יסוד דקדושה ומלכות), ובאורוס Horus רצו העולם עצמו, היונק משדי אמו... והטיבו כל אשר דברו בעלי הקבלה, בשומם שם הויה בתפארת, כי הוא האיש ובעל הבית; ושם שדי ביסוד, כי הוא המשפיע בטבע, שהיא המלכות. ואל ילוזו מנגד עיניך שני בדי הארון, הדומים לשני דדי אשה, שהיה הכבוד מצומצם ביניהם.

הרב אליהו בן אמוזג (תרגום גבריאל אבן צור), לאומיות, יהדות ואנושות (הוצאת מקום

ומכון הרטמן, תשפ"ו), עמ' 67-68

רעיון המשפחה האנושית החל עוד בימי עולם ובשנים קדמוניות. בהרהוריו על סוד בריאתו ראה האדם במשפחה האנושית דמות אב, בטבע המזין דמות אם, ובעצמו – בן לשני אלה. המשפחה הזאת – אל, טבע ואדם – היא מעין משפחה מקודשת שדומה לשתי משפחות מקודשות נוספות. המשפחה הראשונה מורכבת מאל נשגב, מהאידיאל (לוגוס) ומהשכינה (אימננטיות אלוהית), וממעל לה, בתוך האלוהות עצמה: המשכיל, השכל, והמושכל. רעיון המשפחה של אל, טבע ואדם, נמצא בבסיס כל התיאולוגיות העתיקות, ואף תורת הקבלה מדברת על: א) "תפארת" או: "הבורא", ב) השכינה, ג) אדם וחווה – שני הכרובים שהם כביכול בניהם של זה ושל זה. הרעיון הכללי שמקיף שמים וארץ התכווץ לאחר מכן, ועבר מן האנושות כולה אל תוך קיבוצים אנושיים הקרויים "עמים", אל העולם האתני. כך נעשו העמים לבניו של האל, האב האוניברסלי, ולאחים זה לזה.

הרב אליהו בן-אמוזג, "אגרת צרי גלעד", כבוד הלבנון, 13 בדצמבר 1871

איך יתכן שהאל יסתר דבריו משני עבריו,
ואיך הטבע והחכמות הטבעיות עם החכמות האלהיות
לא תשבנה בשלום ובמישור כשתי אחיות?
ואיך נזיד להפריד בין הדבקים, וקרובים יעשו רחוקים,
ואראלים ילחמו עם מצויקים, ושחקים עם ארקים יעשו חולקים –
תחת שיהיו זה על זה מתחבקים, צדק ושלום נושקים?

הרב אליהו בן-אמוזג, כבוד הלבנון, 3 ביולי 1872

רבים אמרו לנפשיה יראתך כסלתך,
ורבים אמרו חכמתך הבל ורעיון רוח,
וספרך כנבלה סרוח.
ואני עני בתוכם – לא רשע ולא חכם,
מפלגאי ולעילא דהורמיו, ומפלגאי ולתתא דאהורמיו.
לזה – חסיד שוטה ולזה – אפיקורוס ומין.
זה אומר: לא יקרא בשם חכם, כי אם חוקר;
וזה אומר: לא כי! כי אם בולס שקמים ובוקר.
זה אומר: האירופה אינה נאווה לו – אל ירושלים ואל הר המור ילך לו!
וזה אומר: אל המקדש לא יבוא – בין חכמי הגויים, בחוץ יכין מושבו.
ואני נשארתי תלוי באויר:
לא כופר ולא סופר, לא מין ולא מאמין,
לא נבל ולא מקבל, לא פילוסוף ולא רבי הכולל,
לא מקלל ולא מתפלל, לא מתבולל ולא מתחולל,
לא שמאי ולא הלל, לא יום ולא ליל.

שיעור 2 על ריבוי עמים וריבוי דתות

R. Elie Benamozegh, Israël et l'Humanité (1917), p.237

[תורת האצילות של הקבלה] מאפשרת לנו להבין את הפן הכפול של אלוהי ארץ ישראל ואלוהי העולם כולו. אלוהי ארץ ישראל הוא האל האחד, מקור החיים הכללי, כדברי תהילים: "כִּי עִמָּךְ מְקוֹר חַיִּים" (תהילים לו, י). זוהי תרומתם המיוחדת של בני שם לדת האנושות. אך הוא הופך לאלוהי העולם על ידי הקרנת תכונותיו, שכל אחת מהן מתגלמת באל ייחודי לכל אומה. ואל זה אמיתי, אם אין רואים בו אלא היבט פרטי של האלוהות, כך שהוא נותר קשור תמיד אל מוקד האחדות שבאמונת ישראל; והוא כוזב, להפך, כאשר ניתק הקשר המאחד אותו עם המונותאיזם היהודי, ובאמצעותו עם כל שאר היבטי האלוהות המרכיבים את צורות הפולחן השונות אצל העמים השונים.

R. Elie Benamozegh, Israël et l'Humanité (1917), p.237

המונותאיזם האימננטי, במציאותו ההיסטורית, האתנוגרפית והגיאוגרפית, אינו אלא הממלכה הפרטית של תכונה אחת או כמה תכונות של האל, המהוות את הדת המיוחדת של כל עם. מכאן נובעת בהכרח ראייה חלקית, בלתי שלמה, אמת מקוטעת שכדי שתהיה בעלת ערך אמיתי, עליה להיצמד לאמת המשותפת. שכן התפתחות הגאונות הלאומית לגוניה, שהמונותאיזם היהודי מאפשר, מתרחשת על פי הסדר האלוהי כל עוד היא אינה שוברת את ההרמוניה הכללית בהתפתחות הדתית של האנושות. כך אלוהי ישראל הוא אלוהי ארץ ישראל, בלי שיחדל כהוא זה מלהיות אלוהי כל הארץ; הוא כשמש שנקודת הרום שלה מצויה בפינה הנבחרת הזאת של העולם, ומשם היא מפזרת את קרניה לכל עבר.

ר' יוסף אבן ג'קטיליה, שערי אורה, השער הששי, הספירה החמישית

התבונן שאמר הנביא: כי כל העמים ילכו איש בשם אלהיו ואנחנו נלך בשם יהו"ה אלהינו לעולם ועד (מיכה ד':ה). ואין לך להאמין דברי ריקות של כמה ריקים שאומרים שאין כוח באלהי העמים ואינם נקראים אלהים. אבל יש לך לדעת כי ה' יתברך נתן כוח וממשלה ושבת ביד כל שר ושרי האומות לדון ולשפוט את עמו ואת ארצו, ונקרא שם השר 'אלהים' לפי שהוא שר ושופט את בני ארצו. אבל סוף כל השרים, וכל האומות שלהן, באין להיות נדונים בבית דין של יהו"ה הנקרא 'אלהים אמת'. ואם חטאה או סרחה אומתו של שר, אזי לוקה השר על אומתו שבארצו. ודע והאמן כי אין כוח באלהים אחרים, שהם אלהי העמים, אלא אותו הכוח שנתן ה' להם לשפוט ולפרנס את אומותם; אבל אינן יכולין למחוץ ולרפא, להמית ולהחיות, חוץ מהכוח הידוע הנתון להם לבני ארצם וממשלתם.

מיכה ד, 1-5

וְהָיָה בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים יִהְיֶה הַר בֵּית ה' נֶכּוֹן בְּרֹאשׁ הַהָרִים וְנִשְׂא הוּא מִגְּבְעוֹת וְנִהְרֻ עָלָיו עַמִּים. וְהָלְכוּ גוֹיִם רַבִּים וְאָמְרוּ לָכוּ וְנַעֲלֶה אֶל הַר ה' וְאֶל בֵּית אֱלֹהֵי יַעֲקֹב וְיִזְרְנוּ מִדְּרָכָיו וְנִלְכֶה בְּאַחֲרֵיתוֹ כִּי מִצִּיּוֹן תֵּצֵא תוֹרָה וְדָבַר ה' מִירוּשָׁלַם. וְשִׁפֹּט בֵּין עַמִּים רַבִּים וְהוֹכִיחַ לְגוֹיִם עֲצָמִים עַד רְחוֹק וְכִתְתוּ חֲרֻבְתֵיהֶם לְאֲתִים וְחִנִּיתֵיהֶם לְמִזְמֵרוֹת לֹא יִשְׂאוּ גוֹי אֶל גוֹי חָרֵב וְלֹא יִלְמְדוּן עוֹד מִלְחָמָה. וְיָשְׁבוּ אִישׁ תַּחַת גִּפְנוֹ וְתַחַת תְּאֲנָתוֹ וְאִין מִחְרִיד כִּי פִי ה' צָבָאוֹת דָּבַר. כִּי כָל הָעַמִּים יִלְכוּ אִישׁ בְּשֵׁם אֱלֹהָיו וְאֲנַחְנוּ נִלְךְ בְּשֵׁם ה' אֱלֹהֵינוּ לְעוֹלָם וָעֶד.

שיעור 3 משפחת העמים

הרב אליהו בן אמוזג (תרגום גבריאל אבן צור), לאומיות, יהדות ואנושות
(הוצאת מקום ומכון הרטמן, תשפ"ו), עמ' 53

יחיד, אומה, אנושות – אלה שלושת שלבי ההתפתחות של טבע האדם על פני האדמה. לפי התורה השלבים האלה באים בזה אחר זה, בתנועה כפולה של עלייה וירידה. האנושות באה לידי ביטוי ראשוני וגולמי בדמותו של אדם הראשון, שמוליד את אבות האומות השונות, ואלה מולידים את המון בני האדם. לאחר תום ההתפתחות הזאת, מתחילה תנועה הפוכה: יחידים מתקבצים לאומות, והאומות שואפות לחזור ולכונן קשר כלל-אנושי. כך מתברר שהרעיון המתווך בין יחיד לאומה ובין אומה לאנושות הוא רעיון האחדות הראשונית של בריאת האדם. הרעיון הזה מסביר הן את האחדות היסודית של טבע האדם והן את האחדות הכוללת של המין האנושי, המתהווה מתוך ריבוי לאומי לקראת איחוד מתמיד.

הרב אליהו בן אמוזג (תרגום גבריאל אבן צור), לאומיות, יהדות ואנושות
(הוצאת מקום ומכון הרטמן, תשפ"ו), עמ' 54

רעיון האל עובר תהליך התפתחותי הדומה לרעיון האנושות. אחדות אדם הראשון מקבילה לתפיסה מונותאיסטית ראשונית, שבה טמון גרעין של אנושות אמת וגרעין של דת אמת. אחריה באה התפצלות לעמים: פירוד, ריבוי, בדלנות ושנאה בין עמים. טבעי שהשלב הזה הוליד את ריבוי האלוהויות: כל אומה לקחה לה תכונה אחת של האלוהות, הפכה אותה לאל, לשר, לדת פרטית. לבסוף מתחילה השיבה לאחדות, לאדם. בד בבד מתרחש שיקום של רעיון המונותאיזם, רעיון שהוא פרי עמל היסטורי של כל העמים, שכן כל אחד מהם טיפח רכיב מסוים בו. אנושות מפותחת, המורכבת משילוב של כלל האומות, מאחדת שוב את מושגי האל. אחדות האל המוכרת בכול היא התוצאה הסופית של אחדות האדם.

הרב אליהו בן אמוזג (תרגום גבריאל אבן צור), לאומיות, יהדות ואנושות
הוצאת מקום ומכון הרטמן, תשפ"ו), עמ' 64

היהדות מלמדת שהשגחה אלוהית פרושה על כל אומות העולם, שאלוהים הוא שופט כל הארץ, לא רק של יחידים אלא גם של עמים, ושעמים גוועים בעוונותיהם. צדק אחד ודין אחד לישראל וליתר האומות. כל פגיעה בעצמאות לאומית נחשבת לעוול שהקדוש ברוך הוא מעניש עליו, שכן כשם שהוא גואל את ישראל כך הוא מתפאר בישועת כל עם מדוכא; ובאשר הוא מגן על עמו, הוא גם מצווה עליו לכבד את גבולות שכניו. כל אלה יחדיו מהווים את יסוד המשפט הבין-לאומי ומעניקים לו צידוק.

הרב אליהו בן אמוזג (תרגום גבריאל אבן צור), לאומיות, יהדות ואנושות
(הוצאת מקום ומכון הרטמן, תשפ"ו), עמ' 73

יש שטענו כי אחוות העמים היא אשליה ושהשוואת החברה האנושית למשפחה שגויה היא, שכן בין העמים שורר שוויון גמור ואילו בתוך המשפחה יש יחסי סמכות וצייתנות. ואולם גם בחברה קיימת סמכות מסוג אחר, שבאה לידי ביטוי דרך קבלת הדין הטבעי והמשפט הבין-לאומי, שבלעדיהם אין כל תשתית ליחסים בין העמים. גם במשפחה אין הסמכות נשענת על אישיותו הפרטית של האב, אלא מעצם סמכותו הטבעית. כאשר ילד מכבד את אביו, הוא מכבד דרכו את ה'. כך האל, האב המשותף, הוא המצווה לחברת העמים לכבד את זכויותיהם ההדדיות, והוא אשר מסדיר את היחסים ביניהם. ממילא עצם ההכרה של העמים זה בזה היא קבלה חשאית של עול מלכות שמיים.

שיעור 4 ריבונות, התגלות ומהפכה

הרב אליהו בן אמוזג (תרגום גבריאל אבן צור), לאומיות, יהדות ואנושות (הוצאת מקום ומכון הרטמן, תשפ"ו), עמ' 97

אם אין הריבונות מצויה בידי הכוהן הגדול, ולא בידי המלך, אם אין היא מסורה לאליטה לאומית מסוימת ואף לא לכלל העם, היכן היא שוכנת? באל לבדו. ובלשון ימינו: בתבונה ובצדק מוחלטים. האל לבדו הוא המחוקק, והעם לבדו הוא המפרש את דבריו עלי אדמות. זהו החזון היהודי. ואחת היא אם יכנו את המשטר הזה בשם "תיאוקרטיה"; אם הכוונה היא לשלטון כוהנים, הרי זה מנותק לחלוטין מהתפיסה היהודית, אך אם מבינים את המושג כפשוטו, דהיינו "שלטון האל" – אין ספק כי השלטון היהודי הוא תיאוקרטיה אמיתית, ואולי זוהי התיאוקרטיה היחידה שהתקיימה אי פעם, כפי שכבר הדגיש יוסף בן מתתיהו.

הרב אליהו בן אמוזג (תרגום גבריאל אבן צור), לאומיות, יהדות ואנושות (הוצאת מקום ומכון הרטמן, תשפ"ו), עמ' 98

למעשה, כל השיטות אשר נשענות על התבונה הן תיאוקרטיה. בכלל זה גם השיטות המודרניות ביותר ובעיקר הן – ובלבד שהן מכירות בקיומה של חוכמה עליונה ונצחית המאירה לכל באי עולם. די בכך שנקבל עיקרון כלשהו הנעלה מן הרצון האנושי לבדו, שנשלול את העריצות בכל צורותיה; די בכך שנאמין בעקרונות מוחלטים של צדק ומוסר אשר אינם תלויים באף גחמה ובשום אינטרס אישי או קולקטיבי כדי שנהיה למעשה במשטר תיאוקרטי על פי התורה, גם אם נכנה אותו אחרת. לא נוריד ולא נעלה אם נייחס את העקרונות האלה למקור אלוהי או לתבונה פנימית. דעתם של בני האדם אינה משנה את מהות הדברים. מי שאינו מוכן להכיר בעקרונות מוחלטים של צדק ומוסר נאלץ לבחור במערכת שרירותית שבה רצון היחיד או גחמת ההמון קובעים לבדם. אם נכיר במגבלות הריבונות האנושית, נכיר כי המוחלט, כלומר אלוהים, שולט.

הרב אליהו בן אמוזג (תרגום גבריאל אבן צור), לאומיות, יהדות ואנושות (הוצאת מקום ומכון הרטמן, תשפ"ו), עמ' 98-99

אם כן, לפי התפיסה היהודית הריבונות נתונה לאל לבדו. אין זה אומר כי מקור החוק האלוהי הוא רק בהתגלות חיצונית ומוחשית. אדרבה, ההשקפה היהודית כוללת גם ממד מופשט יותר, שיכול להתבטא בגילוי הפנימי של השכל האלוהי. זוהי התגלמות הדיבור הפנימי, אלוהי העולם השכלי, הזוהה לפיכך ללוגוס שבו נברא היקום כולו. חז"ל לימדו זאת בדרכים שונות, באומרם כי הַיָּהּ הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא מְבִיט בְּתוֹרָה וּבוֹרֵא אֶת הָעוֹלָם. הרעיון הזה מופיע גם בפסוקים רבים ובפרט בספר משלי ובספר איוב, כפי שכבר ראינו.

שיעור 5 יחודו של עם ישראל

הרב אליהו בן אמוזג, אם למקרא, פירוש על בראשית כח, יד

וְהָיָה זְרַעְךָ פְּעֵפֶר הָאָרֶץ וּפְרֻצַּת יָמָה וְקִדְמָה וְצִפְנָה וְנִגְבָּה וְנִבְרָכוּ בְךָ כָּל מְשֻׁפְּחוֹת הָאָדָמָה וּבְזַרְעֶךָ.
ופרצת ימה וקדמה, ולדעתי קרוב ונראה שבא כאן רמז לגלות ישראל בד' כנפות הארץ, על דרך שכבר נתנבא משה ע"ה: "והפיץ ה' אתכם בגוים", וכן "אם יהיה נדחך בקצה השמים", וכן "והפיצך ה' בכל העמים מקצה הארץ ועד קצה הארץ". וכמו שראה משה בנבואתו, כן ראה יעקב בחזיונו, ונסמך אל נבואת הגלות: "ונברכו בך כל משפחות האדמה", כלומר שיתברכו ויצליחו בעבורם כדברי המתרגם והוא הנכון, כלומר שמסבת הגלות ימשך פרסום אלהותו יתברך בין גוים רבים וישיגו ארחות חיים. ואלולי כן, ויהיה פירוש ופרצת כלומר שיכבשו מדינות גדולות לכל רוח חוץ מארץ ישראל, הנה מלבד שלא נהיה כדבר הזה, וגם אין נראה מהנביאים שיהיה כך לעתיד, מהו זה שנאמר אחר כך "ונברכו בך כל משפחות האדמה"? ואיה הטובה והברכה שישגו הגוים בכבוש ישראל את ארצם, ובהיות להם לעבדים?

R. Elie Benamozegh, Israël et l'Humanité (1917), p.235

ואף ההיסטוריה מעידה על אופייה העולמי של היהדות; שהרי היא עומדת איתנה בכל תפוצותיה, ובכל הארצות לא חדלה מלחיות את חייה המיוחדים לה. קיומה של היהדות אינו תלוי בארץ הקודש, אף על פי שהיא מרכז תקוותה ומחוז חפצה לעולמי עולמים. מהותה כל כך אינו תלוי בעצם הישיבה באדמה זו, שמשך רבנו, אשר צפה מראש את פיזורם של ישראל על פני כל הארץ, לא תלה את שיבתם לארץ ישראל אלא בקיום מצוות התורה, שנאמר: "וְשִׁבְתָּ עַד ה' אֱלֹהֶיךָ וְשָׁמַעְתָּ בְּקוֹלִי כָּכָל אֲשֶׁר אֲנִי מְצַוְךָ הַיּוֹם אֶתְּהָ וּבְנֶיךָ בְּכָל לְבָבְךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ. וְשָׁב ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת שְׁבוּתְךָ וְרַחֲמֶיךָ וְשָׁב וּקְבַצְךָ מִכָּל הָעַמִּים אֲשֶׁר הִפְּצֶיךָ ה' אֱלֹהֶיךָ שָׁמָּה וכו'." סגולה מופלאה זו שבישראל — לחיות בכל מקום ולהסתגל לכל ארצות תבל — הרי היא מופע יחיד במינו בכל תולדות האנושות. מופע של עם ודת המסתגלים לתרבויות שונות בתכלית ועומדים איתן בכל מהפכה ותהפוכה. מכאן ראייה ברורה כי ייעודו של ישראל הינו ייעוד עולמי, ולא ייעוד לאומי בלבד.

R. Elie Benamozegh, Israël et l'Humanité (1917), p.236

בדת ישראל כרוכים היסוד הפרטיקולרי והיסוד האוניברסלי זה בזה, והראשון משמש את השני. היסוד הפרטיקולרי מתגלה במוסדותיה של תורת משה, הפונים אך ורק לישראל. ואילו היסוד האוניברסלי בא לידי ביטוי בתורת בני נח, שהיהדות נושאת בקרבה, משמרת אותה ומכריזה עליה בעולם. ייעודו של ישראל להיות ממלכת כהנים הוא המאיר את שני הצדדים הללו גם יחד, והוא המבאר את הזיקה הפנימית העמוקה שביניהם. ארץ ישראל ועם ישראל אינם אלא שני כלים סגוליים, אשר בחרה בהם ההשגחה לשם תכלית כלל-עולמית. לפיכך, גורלה של הארץ הזאת וגורלו של העם הבדד הזה כרוכים בגורלו של המין האנושי כולו.

R. Elie Benamozegh, Israël et l'Humanité (1917), p.511

ברור שהמעמד המרכזי המיוחס לירושלים בכל העולם, וכן המשמעות הדתית שניתנה לה, יפים לכל ארץ ישראל כולה. וכבר אמרו חז"ל על שלושים ואחד המלכים שהיו חולקים את ארץ כנען בימי יהושע שלא היו הללו מלכים זעירים בלבד, אלא מלכים אדירים, מושלים על מחוזות רחבים באסיה; אלא שאף גדולי המלכים ברחבי העולם לא היו סבורים כי שלמה תפארתם, עד שלא נעשו בעלי נחלה, ולו במעט, במרכזה של האומה הישראלית (ע' ספרי דברים, שנ"ג). וכעין זה אנו רואים אף בימינו, כיצד המעצמות הגדולות, המייצגות את הדתות המקראיות – הקתולית, הפרוטסטנטית והמוסלמית – משתדלות לקנות להן אחיזה והשפעה במקומות הקדושים. והנה עד כמה נכונה הייתה השגת חכמינו במה על גורלה העתידי של ירושלים!

מיכה ד, 5-1

וְהָיָה בְּאַחֲרֵי הַיָּמִים יְהִיָּה הַר בֵּית ה' נִכּוֹן בְּרֹאשׁ הַהָרִים וְנִשָּׂא הוּא מִגְּבְעוֹת וְנִהְרָוּ עָלָיו עַמִּים. וְהָלְכוּ גוֹיִם רַבִּים וְאָמְרוּ לָכוּ וְנַעֲלֶה אֶל הַר ה' וְאֶל בֵּית אֱלֹהֵי יַעֲקֹב וְיִזְרְנוּ מִדְּרָכָיו וְנִלְכָּה בְּאַרְחֻתָיו כִּי מִצִּיּוֹן תֵּצֵא תוֹרָה וְדָבַר ה' מִירוּשָׁלַם. וְשָׁפַט בֵּין עַמִּים רַבִּים וְהוֹכִיחַ לְגוֹיִם עֲצָמִים עַד רְחוֹק וְכִתְתוּ חֲרַבְתֵיהֶם לְאֲתֵימִים וְחֲנִיתֵיהֶם לְמִזְמְרוֹת לֹא יִשְׂאוּ גוֹי אֶל גוֹי חֲרֵב וְלֹא יִלְמְדוּן עוֹד מִלְחָמָה. וְיָשְׁבוּ אִישׁ תַּחַת גִּפְנוֹ וְתַחַת תְּאֲנִתוֹ וְאֵין מִחְרִיד כִּי פִי ה' צָבָאוֹת דָּבַר. כִּי כָל הָעַמִּים יִלְכוּ בְשֵׁם אֱלֹהֵיו וְאֲנַחְנוּ נִלְךְ בְּשֵׁם ה' אֱלֹהֵינוּ לְעוֹלָם וָעֶד.